

The article reviews the exemplar of the Book of hours (Moscow, 1640), that is housed in the Central Science Library of NAS of Belarus. The emphasis is laid on such specific features as: handwritten inserts and provenances. On their basis, a fragment of the history of the existence of an instance is recreated.

Цітавец А.І. (Мінск)

**СВЕДКА ЧАСУ:
ПАВОДЛЕ АСОБНІКА «ТРЫЁДЗІ КВЕТНАЙ» 1642 г.**

Друкар і выдавец беларускага паходжання Міхаіл Слэзка выпусціў «Трыёдзь кветную» ў сваёй друкарні ў Львове 11 сакавіка 1642 г. Гэтая вялікая па памеру (2°) і аб'ёму (440 аркушаў) кніга на царкоўнаславянскай мове, якая змяшчае парадак богаслужэння на 8 тыдняў пасля Пасхі, адметная сваім высокамастацкім афармленнем.

Яе вартасці можа засведчыць асобнік, што захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей ЦНБ НАН Беларусі). Ён пачынаецца з тытульнага аркуша аформленага традыцыйна ў архітэктурнай рамцы з відарысамі святых [12, № 805]. Сярод усяго тыражу вядомы экзэмпляры з прысвячэннямі розным асобам: палітычнаму і дзяржаўнаму дзеячу Рэчы Паспалітай Адаму Кіселю (1600–1653), мітрапаліту Пятру Магіле (1596–1647), гаспадару Малдаўскага княства Васілю Лупу (1595–1661) і гаспадару Валахіі Мацею Басарабу (1588–1654) [5, с. 36, № 105]. У ЦНБ НАН Беларусі варыянт з гербам і прысвячэннем Пятру Магіле¹. У ім Слэзка адзначае вялікі ўклад мітрапаліта ў выданне царкоўных кніг, рэстаўрацыю Сафійскага сабора і Кіева-Пячэрскага манастыра, будаўніцтва школ і бальніц, называе яго міласцівым панам пастырам і дабрадзеям, а сябе недастойным сынам [11, арк. [4] адв.].

Прыгожы від кнізе надае якасная папера, у асобніку ЦНБ НАН Беларусі яна двух відаў. Пераважная большасць аркушаў з відарысам галавы быка ў коле. Гэты маркіровачны знак пазначаны Тацыянай Дыянавай як «бык у коле» [2, с. 42, № 229, 232]. У Эдмундаса Лаўцявічуса – як герб «Галава быка», распаўсюджаны у XVI і XVII стст. [13, № 1501; 8, № 107]. У Ядвігі Сінярскай-Чалпіцкай – герб «Венява» [14, № 1186, 1187]. На 9 аркушах асобніка вызначана папера з менш распаўсюджаным знакам «Кубак» [2, с. 58, № 352].

Асобнік «Трыёдзі кветнай» дэманструе і традыцыйныя для кірылічнага кнігадруку прыёмы афармлення кніг (застаўкі, ініцыялы, канцоўкі, рамку тытульнага аркуша), і друкарскія інавацыі Слэзкі [6, с. 105]. Апрача асноўнага шрыфту (10 радкоў = 83 мм), ён уключыў дадатковы дробны шрыфт, які набліжаецца па памерах да сучасных.

¹ Шыфр асобніка ЦНБ НАН Беларусі: К16-18/Ср115.

Кніга мае багатае дэкаратыўнае напаўненне, большасць элементаў якога была зроблена з дошак, запазычаных з друкарні Кіева-Пячэрскай лаўры [12, № 79]. Асобнік ЦНБ НАН Беларусі з 5 страчанымі аркушамі мае 17 заставак з 12 дошак [11, арк. 71–72, 432–433, [1]]. У асноўным гэта ілюстрацыйныя застаўкі з клеймамі ў цэнтры з відарысамі святога, галоўкай анёла, рознымі сюжэтнымі кампазіцыямі. Частка з іх паўтарае застаўкі Апостала, выдадзенага Слэзкай у 1639 г. [12, № 188, 189, 191, 199]. Новыя маюць подпіс гравёра «ВӨ» і «ВӨЗ» [12, № 217–222]. Прыцягваюць да сябе ўвагу 3 канцоўкі з маскамі міфічных істот (так званыя маскароны) [12, № 334].

Кніга літаральна насычана ініцыяламі пераважна чырвонага друку: вялікія ініцыялы ў прамавугольных рамках (62 ініцыяла з 18 дошак); вялікія ініцыялы без рамак (4 з 4 дошак); сярэднія ініцыялы ў прамавугольных рамках (9 з 7 дошак); малыя ініцыялы ў прамавугольных рамках (184 з 27 дошак). Асабліва прыкметныя вялікія ініцыялы ў прамавугольных рамках з выявамі міфічных персанажаў і карцін біблейскай гісторыі. Для «Трыёдзі кветнай» 1642 г. амаль усе ініцыялы былі зроблены з новых арыгінальных дошак [4, с. 141].

Велізарная колькасць наборнага арнаменту насычае старонкі дадатковымі дэкаратыўнымі элементамі. Арнамент злева і справа ад калантытулаў, з наборных элементаў зроблены шматлікія раздзяляльныя палосы, часам іх па дзве на старонцы.

Сярод новаўвядзенняў – «спрошчаная» вязь: у радках загаловаў сустракаюцца літары розных памераў, але яны паміж сабой ужо шчыльна не звязаны, не пераплецены. Слэзка яшчэ не парывае цалкам з рукапіснай традыцыяй пляцення літар загаловаў і вязь, таму ў «Трыёдзі кветнай» 1642 г. адлюстраваны своеасаблівы пераходны працэс [6, с. 163].

У працяг узабагачэння арсенала элементаў афармлення кнігі Слэзка выкарыстаў ілюстрацыйныя гравюры, якія былі найбольш характэрнай рысай украінскіх літургічных кніг [5, с. 135–136]. У асобніку «Трыёдзі кветнай» 19 сюжэтных гравюр з 17 дошак. Львоўскія і кіеўскія ксілаграфы, аўтары 8 дошак, выразалі на іх свае подпісы: «ВӨЗДК», «В», «Іліа», «ВР», «ТП», «КЗ» [12, № 709, 529, 530, 551, 696, 548, 418, 554]. Адзін майстар наогул пакінуў адмысловую манаграмму «Лазар(?)» на гравюры «Уваскрышэнне Лазара» [12, № 528]. Найбольш вядомаму ксілаграфу 30–60-х гг. XVII ст. – манаху Ануфрыеўскага манастыра ў Львове, пазней Кіева-Пячэрскай лаўры, Іліі – належыць дрэварыт «Укрыжаванне», які паўтарае гравюру Апостала 1639 г. [12, № 696].

У Слэзкі атрымалася вельмі прыгожая кніга, насычаная рознымі элементамі дэкаратыўнага афармлення. На жаль, на асобніку ЦНБ НАН Беларусі не захаваліся арыгінальны пераплёт. Вядома, што тыраж кнігі разышоўся хутка, кнігі Слэзкі разыходзіліся ў Украіне, Беларусі, траплялі у паўднёваславянскія краіны, Расію [1, с. 53; 6, с. 125]. Але наш асобнік далёка не пайшоў, а толькі перамясціўся з заходняй Украіны ў цэнтральную.

Літургічная кніга, аформленая на высамастакім узроўні, магла быць годным укладам ў царкву. Так і адбылося, праз тры гады пасля выхаду з друкарні

асобнік быў укладзены ў храм Раства Найсвятой Багародзіцы ў Чаркасах². Ахвяравацелямі былі Іван (Ян) Барабаш, палкоўнік чаркаскага палка, абраны з есаулаў рээстравага казачтва, і яго запарожскія казакі [10, с. 472]. Пра гэта сведчыць пастаронкавы запіс 1645 г. (часткова заклеены): «року ... тысяча шестсот четыры десат пят[аго] м[есяца] ...нашцатого дня [с]ия книга глаголѣма Триwd цв[е]тнам ... нарицаемомъ граде Черкасех до церкв Пре ... Мары Пречист в Черкасѣхъ wt п[а]на Йѣна Дмитровича Барабаша на тот часбуду ... асавула³ воиска его к(о)р[олевской] м(ил)л(ос)ты и запороского енерального и з его товариствомъ компаниею его ватагы⁴ также казаками воиска его к(о)р[олевской] м(ил)л(ос)ти запороского которыхъ сам Пань Бог имена почитает А хто бы сию мель книгу ѡкимъ не...ь способомъ отлучит от тогоже храму выш реченого Прес(вя)той Богородицы.. Пречестного Рожества таковы будет от всѣхъ нас людеи тыхъ выш менованыхъ проклять...» [3; 11, арк. [6] адв., 1 – 7 адв.].

Запіс зроблены за тры гады перад паўстаннем казакоў Войска Запарожскага пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага супраць урада Рэчы Паспалітай (студзень 1648 – сакавік 1654). Як вядома, вынікам вайны стаў добраахвотны пераход земляў Войска Запарожскага ў надданства Расійскай дзяржаве. У ваенных падзеях прымалі непасрэдны ўдзел усе асобы («которыхъ сам Пань Бог имена почитает»), адзначаныя ў запісе асобніка «Трыёдзі кветнай» 1642 г. А галоўнаму ахвяравальніку кнігі давялося стаць прыкметнай гістарычнай фігурай і адыграць у гэтых падзеях трагічную ролю.

Чаркаскі палкоўнік, гетман запарожскіх казакоў Іван Барабаш (некаторыя даследчыкі лічаць, што ён быў армянінам) служыў у рээстравым казачстве – дзяржаўнай ваеннай службе, створанай для абароны паўднёвых межаў Рэчы Паспалітай і выканання паліцэйскіх функцый супраць астатніх казакоў. Генеральным пісарам пры гетмане Іване Барабашу быў Багдан Хмяльніцкі. У далейшых ваенных падзеях яны апынуліся па розных баках баявых дзеянняў.

Іван Барабаш разам са сваімі казакамі выконваў загад па падаўленні паўстання. Перад боем пасланцы Хмяльніцкага змаглі пераканаць казакоў Барабаша раззброіць сваіх афіцэраў і далучыцца да іх. Ноччу з 3 на 4 мая 1648 г. Іван Барабаш у бітве пад Жоўтымі Водамі быў патоплены рээстравымі казакамі, якія перайшлі на бок Хмяльніцкага [7, с. 27]⁵.

Згаданыя ў запісу Чаркасы адзначыліся ў памяці як месца, з якога гетман Багдан Хмяльніцкі 8 чэрвеня (па цяперашнім календары – 18) 1648 г. адправіў гісторыкавызначальны ліст рускаму цару Аляксею Міхайлавічу з просьбай аб прыняцці Гетманшчыны ў падданства.

² Чаркасы – горад на тэрыторыі Украіны, цяпер адміністрацыйны цэнтр Чаркаскай вобласці.

³ Асаул (укр.) – есаул. У Запарожскім войску генеральны есаул быў памочнікам казачкага гетмана.

⁴ Ватага (укр.) – арганізаваная ўзброеная група.

⁵ Існуюць і іншыя версіі гібелі Івана Барабаша.

У XVIII ст. кніга знаходзілася непадалёк ад Чаркас, але ўжо на левым берагу Дняпра ў жыхара сяла Ліхалеты⁶ армяніна Рыгора Махляя. Ён са сваімі чадамі ўклаў кнігу ў царкву: «1764 года іюня 2 дня ꙗ рабъ божий Григорий Махляй: житель села Лицохалетыз чади своими Моисеемъ Ипатиемъ м[а]лечком и дочерью моею Анною армянина⁷ сию книгу зовеую Триодъ цветную от церкви ірклесв...⁸ Николая Подольскаго в церковь реввинскую⁹ апостола Іоана Богослова на услужение оной церкви Божей...» [11, арк. 8–24]. У пааркушным запісу, які часткова заклеены, магчыма, згадваецца храм Святога Мікалая – армянская царква XV ст., якая размяшчалася ў горадзе Камянец-Падольскім.

У XIX ст. уладальнікам асобніка «Трыёдзі кветнай» 1642 г. стаў Іван Якаўлевіч Лукашэвіч (1811–1860) – заможны ўкраінскі памешчык-бібліяфіл. Пра гэта сведчыць яго экслібрис: «Изъ библиотеки Ивана Лукашевича. №», які захаваўся на верхнім форзацы асобніка. Ён жыў у сяле Конанаўка Палтаўскай губерні, сабраў вялікую калекцыю старадрукаваных выданняў і рукапісаў, якая ўключала больш за 4000 асобнікаў, у тым ліку 800 кірылічных выданняў XV–XVIII стст. У 1870 г. гэтую каштоўную калекцыю набыў у яго нашчадкаў Маскоўскі Публічны і Румянцаўскі музеі [9, с. 27–34]. Спадкаемніцай Музеяў стала Дзяржаўная бібліятэка СССР імя У.І. Леніна (цяпер Расійская дзяржаўная бібліятэка). Як сведчаць бібліятэчныя паметы, з дублетнага фонду Музея кнігі «Ленінкі» ў 1971 г. экзэмпляр паступіў у аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі.

Асобнік ЦНБ НАН Беларусі дае магчымасць уявіць асабліваасці дэкаратыўнага афармлення выдання Міхаіла Слэзкі «Трыёдзь кветная» (Львоў, 1642), а таксама прасачыць асабістую гісторыю экзэмпляра, якая пэўным чынам адлюстроўвае падзеі XVII–XX стст.

ЛІТАРАТУРА

1. **Голенченко, Г. Я.** Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – середине XVII века / Г. Я. Голенченко ; АН БССР, Ин-т истории. – Минск : Наука и техника, 1989. – 283, [2] с.
2. **Дианова, Т. В.** Филигрны XVII века по старопечатным книгам Украины и Литвы : кат. / сост. Т. В. Дианова. – М. : Гос. ист. музей, 1993. – 192 с. : ил.
3. **Ефимова, Н. А.** Записи XVI–XVII вв. на книгах кирилловской печати / Н. А. Ефимова // История книги, источниковедение и библиотечное дело : (сб. науч.

⁶ Цяпер Ліхалеты (укр. Ліхоліты) – сяло ў Чарнабаеўскім раёне Чаркаскай вобласці Украіны.

⁷ Паселішчы армянаў былі ў Кіеве, Луцку, Галічы, Снятыне, з цягам часу ў Станіславе (цяпер Івана-Франкоўск). Важным цэнтрам армянскай каланізацыі быў Камянец-Падольскі (у XVI стагоддзі там было 300 армянскіх сем'яў), дзе армяне мелі свой магістрат.

⁸ Магчыма, маецца на ўвазе царква ў паселішчы Іркліеў. Цяпер сяло ў Чарнабаеўскім раёне Чаркаскай вобласці Украіны

⁹ Паселішча Реўбіны вядома з 1727–1731 гг. Цяпер сяло ў Чарнабаеўскім раёне Чаркаскай вобласці Украіны.

ст.) / Акад. наук Беларус. ССР, Цэнтр. науч. б-ка ім. Я. Коласа. – Мінск, 1984. – С. 61–76.

4. **Запаско, Я. П.** Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. / Я. П. Запаско ; відповід. ред. П. М. Жолтовський. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 310 с. : іл.

5. **Запаско, Я. П.** Пам’ятки книжкового мистецтва : кат. стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Київ : Вища шк., Вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1981. – Кн. 1 : (1574–1700). – 133, [2] с. : іл.

6. **Ісаєвич, Я. Д.** Преемники первопечатника / Я. Д. Ісаєвич. – Москва : Книга, 1981. – 191 с.

7. **Костомаров, Н. И.** Малороссийский гетман Зиновий-Богдан Хмельницкий / Н. И. Костомаров. – Берлин : Русская тип. Е. А. Гутнова, 1921. – 82 с. – С. 27.

8. **Лауцявичюс, Э.** Бумага в Литве в XV–XVIII веках / Э. Лауцявичюс ; пер. с литов. Ю. В. Андрушайтите ; Археогр. комис. Акад. наук СССР, Цэнтр. б-ка АН Литов. ССР. – Вильнюс : Мокслас, 1979. – 184, [4] с. : ил.

9. **Немировский, Е. Л.** Книги кирилловской печати : кат. / Е. Л. Немировский ; Рос. гос. б-ка, НИО редких кн. (Музей кн.). – Москва : Пашков дом, 2009. – [Кн. 1] : 1491–1550. – 269, [2] с., [20] л. цв. факсим. : табл. – (Кн. памятники Рос. гос. б-ки).

10. **Русский** биографический словарь / изд. под наблюдением пред. Императ. рус. ист. о-ва А. А. Половцова. – Репринт. воспр. – Москва : AspectPress, 1992. – Т. 2 : Александрский – Бестужев-Рюмин. – 799, [2] с.

11. **Триодь** цветная. – Львов : тип. Михаила Слѣзки, 11 марта 1642. – 440 л.

12. **Украинские** книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. : кат. изд., хранящ. в Гос. б-ке СССР им. В. И. Ленина : [в 3 вып.] / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, Отд. редк. кн. ; сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва : ГБЛ, 1976–1990. – Вып. 1 : 1574 г. – I пол. XVII в. – 1976. – 447, [1] с. : ил.

13. **Laucevičius, E.** Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. / E. Laucevičius. – Vilnius : Mintis, 1967. – 284 s. : ill.

14. **Siniarska-Czaplicka, J.** Filigrany papierni polozonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku / J. Siniarska-Czaplicka. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969. – XV, 41 s. : il.

Рассматривается экземпляр «Триоды цветной» (Львов, 1642), который хранится в Центральной научной библиотеке им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. Описываются особенности декоративного оформления книги, напечатанной в типографии Михаила Слѣзки. Особое внимание уделено истории экземпляра, отражающей события XVII–XX вв.

The article reviews the exemplar of the «Flowery triodion» (Lviv, 1642) that is housed in the Central Science Library of NAS of Belarus. The features of the decorative design of a book printed in the printing house of Mikhail Slezka are described. Particular attention is paid to the history of the exemplar, reflecting the events of the XVII–XX centuries.